

НАУКОВА СПАДЩИНА В.М. РУСАНІВСЬКОГО
Й АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Л.І. Шевченко, д. філол. н.

СЛОВ'ЯНСЬКИЙ КОНТЕКСТ
ІДЕЇ ІВАНА ФРАНКА ПРО НАЦІОТВОРЧИЙ СТАТУС
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

У статті розглянуто в аспектах теорії та практики мовотворчості Івана Франка слов'янський контекст ідеї про націотворчий статус літературної мови українського народу.

Ключові слова: літературна мова, норми літературної мови, функціональна полівалентність літературної мови, історичний розвиток літературної мови, націотворчий статус літературної мови, слов'янські паралелі.

The Slavic context of the idea about literary Ukrainian language's national and poetry status in the Ivan Franko's language creative work is analyzed in this article.

Key words: literary language, rule of literary language, polyvalency of literary language, historical development of literary language, national and poetry status of literary language, Slavic identity.

В статье рассмотрен в аспектах теории и практики языкового творчества Ивана Франко славянский контекст идеи о нациообразующем статусе литературного языка украинского народа.

Ключевые слова: литературный язык, нормы литературного языка, функциональная поливалентность литературного языка, историческое развитие

літературного мови, націообразующий статус літературного мови, славянские параллели.

Літературна мова як вимір націотворчих інтенцій вже давно не ставиться під сумнів і не дискутується в сучасних гуманітарних концепціях – ні мовознавчих, ні філософських, ні естетичних, ні, тим більше, політологічних чи соціологічних. Саме літературна мова є обов'язковим і найбільш аргументативним критерієм, коли йдеться про характеристики нації, її єдність, державність. Національна літературна мова є вербалізованим носієм ментальної та культурної пам'яті народу, репрезентантом текстів культури, комунікативною словесною системою, що забезпечує зв'язок нації з сучасним глобалізованим світом.

У дихотомії множинне – універсальне, що є онтологічною характеристикою структуризації світу й цивілізації, літературна мова втілює ознаки універсальної, ідеальної словесної моделі культурної історії народу / народів.

Водночас історія осмислення і коментування літературної мови українців відбиває певну традицію дискусій щодо культурно-національних проблем народу, тривалий час розділеного внаслідок історичних катаклізмів між різними державами, культурними, ідеологічними домінантами і впливами на мову соціально-політичного життя цих держав. Зважаймо й на супутній такій ситуації, певною мірою емоційний, а не логічний складник аргументів на користь вибору тих чи інших мовних одиниць (і навіть радикальніше – форм літературної національної мови), коли йдеться про еталонність, взірцевість і природню вмотивованість норм української літературної мови.

Мовознавцям відомі витоки цієї дискусії та піки напруження в різні періоди нашого розвитку. Згадаймо хоч би протилежні в 60-ті роки 19 століття (але викликані єдиним прагненням унормувати літературну мову, визначити підставові критерії її формування та перспективу національного

об'єднання навколо єдиної літературної мови) думки і творчу практику М. Костомарова, П. Куліша з одного боку, та А.Свидницького чи С. Руданського – з іншого.

Навіть за очевидності надзвичайно результативної в історико-філологічному аспекті праці НТШ, розуміння блискучими українськими інтелектуалами, які об'єдналися навколо Товариства, ролі літературної мови для національного культурного розвитку, гостра дискусія, спричинена, зокрема, статтею Б. Грінченка "Галицькі вірші", що з'явилася друком у "Правді" за 1891 р. (№ 8-10), не була випадковою. Позитиви (критика деяких галицьких авторів, що стосувалася кількості запозичених полонізмів, неправильного наголошення, порушення законів української ритмомелодики та ін.) і негативи (необ'єктивне ставлення до хиткої ще літературної норми щодо використання діалектної лексики, недотримання загальних правил коректності в полеміці та ін.) вже достатньо проаналізовані в науковій літературі.

Важливо, що стаття Б. Грінченка є знаковою з погляду важливості названих у ній проблем, нехай і у формах, з якими не завжди можна погодитися.

Дискусія щодо джерел, форм літературної національної мови, конкретних мовних одиниць, та й у цілому щодо шляхів розвитку української мови, перманентно загострюючись і затухаючи, триває і досі. Часто полеміка ведеться навколо двох зовсім не основних питань, якщо йдеться про стратегію розвитку літературної мови як визначального складника національної перспективи. Гарячі дискусії навколо питань: чий внесок більший у культурну історію нашого народу – Галичини чи Східної України? Які конкретно мовні одиниці є кращими? навряд чи можуть завершитися, тому що аргументів на користь різних поглядів наведено безліч, а підставово полеміка спирається на емоційні оцінки.

У цій ситуації цивілізаційного парадоксу (гаряче прагнемо європейської перспективи для нашого народу, але не можемо дійти консенсусу для вироблення єдиних позицій щодо

критеріїв поцінування літературної мови, власної історії, політичних пріоритетів) варто звернутися до спадщини видатних українців, які піднімалися над "суєтою", частковостями, регіональними уподобаннями в ім'я найбільшої цінності, що нею є Україна.

Видатний українець Іван Франко, який народився, як відомо, в Нагуєвичах, еволюцією мовного світогляду може слугувати певного типу живою ілюстрацією до культурно-історичної ситуації в Україні з останньої третини 19 ст. Починав писати Іван Франко своєрідною мішаниною кількох мов – української, російської, польської. Згодом, під впливом ідей народовців, він звертається у творчій практиці до живомовного джерела, переважно говіркової мови Нагуєвичів. Відома й участь Івана Франка в полеміці 1891 – 1893 рр., де він заперечує переваги східноукраїнської літературної традиції у визначенні напрямку розвитку літературної мови. Але зрілий автор, чи не найбільший український інтелектуал свого і не тільки свого часу, поліфонічна особистість, яка залишила вагомі наукові здобутки в різних галузях гуманітарного знання [1], вже відчуває себе стиснутим мовно-регіональними обмеженнями. І саме цей період його творчо-мовної діяльності, з початку 20 ст., можна вважати часом, коли Іван Франко стає лідером у формуванні пріоритетів націомовного розвитку.

Акцентування уваги на мові своїх видань і перевидань, спраглий пошук нових слів, що позначають ще неназвані українською мовою поняття в перекладах, прагнення осмислити принципи формування літературної мови – далеко не повний перелік праці й інтелектуальних шукань у мовознавстві Івана Франка. Невипадково найкваліфікованіші українські лінгвісти, зокрема В. Чапленко, неодноразово звертають схвальну увагу на еволюцію мовознавчих поглядів Івана Франка, цитуючи й перецитовуючи самого автора: "Я користувався авторським правом і, не тикаючи основної думки, підправляв мову, виробленню котрої до ступеня мови літературної за останніх 20 літ усе ж таки значно посунулося вперед..." [8, с. 153].

Зауважимо, що, на наш погляд, і робота разом із М. Грушевським над виданням "Літературно-наукового вісника", яка розпочалася з 1898 року, була одним із проявів не тільки культурно-громадської активності Івана Франка, але і його прагненням в еталонному для свого часу науковому часописі сформувати взірцеву норму наукової літературної мови.

Думаємо, що і в пізніших дискусіях (зокрема на початку 20 ст.), й у творчій практиці цього періоду ("Мойсей", "Перехресні стежки") великий українець намагається обстоювати думку про необхідність збереження всього цінного, набутого мовною культурою українців і Заходу, і Сходу. Показовим у цьому аспекті є матеріал мовознавчого видання, що нещодавно побачило світ у Львові й дає досить повне уявлення про джерела мовотворчості пізнього Франкового тексту (комунікативні, стилістичні та лексикографічні виміри роману "Перехресні стежки") [4].

Втім, і оцінка мовотворення пізнього Івана Франка лінгвістами класичного світогляду збігається з результатами новітніх мовознавчих інтерпретацій.

Ще в широко відомому підручнику для вищої школи В.М. Русанівського "Історія української літературної мови" [2] один із кращих наших філологів пошанно схарактеризував мову Івана Франка: "З одного боку, це феномен високорозвиненої, філософськи виваженої мови українського інтелігента, з другого – зразок побутової мови освічених галичан" [2, с. 277]. Така нібито зрозуміла сьогодні оцінка В.М. Русанівським мовної індивідуальності І. Франка насправді стала можливою, зважаючи на перейдений літературною словесністю шлях. Як слушно зауважує той же В.М. Русанівський, "після Б. Грінченка, у якого помітні ще риси етнографізму, приходять нове покоління, котре орієнтується на метрів європейської літератури" [2, с. 273]. Й оскільки нові часи, як відомо, прагнуть нових пісень і, додамо, нової словесної культури, то і "письменники-модерністи переносять свою увагу на такі поняття, як любов, краса, вірність, сила, шукання правди, світло

знання і под. Зрозуміло, що у зв'язку з новими завданнями мала змінитися й мова" [2, с. 273].

Великий І. Франко в цьому історико-цивілізаційному контексті формулює ідеї, що й досі дістають палких прихильників і не менш палких опонентів щодо націотвірної функції мови, її єдиної літературної форми й у цілому "нової якості мови" [2, с. 273].

І далі В.М. Русанівський не тільки акцентує прихильну увагу на особливостях мови "Мойсея", де відтворено лексику на позначення сенсу буття, особливостей існування народу у світі (*ідея, будучина, гордоці Духа, сумління та ін.*), абстрактних понять (*вірність, воля, власть, зрада, презирство, по біда та ін.*), бібліїзмів і старослов'янізмів (*всує, на прю, чадо, враг та ін.*), що природно поєднуються з народно-побутовими словами, але й звертає увагу на гармонійне поєднання в текстах пізнього Івана Франка опрацьованих мовних одиниць і Сходу, і Заходу нашої України. Мова, отже, утверджує націю, єднає понад кордонами, ідеологічними, схоластичними схемами й надуманими аргументами про "дві України".

Більше того, саме В.М. Русанівському належить така характеристика вже згадуваних "Перехресних стежок": "У повісті "Перехресні стежки" відбита мова, якої так бракувало в той час у Східній Україні, – природна усна розмовна мова, вживана в інтелігентному середовищі. Її лексичну основу складають слова, повсюдно вживані в Галичині" [2, с. 278]. В.М. Русанівський подає досить детальний огляд названої лексики і фразеології. Думається, сьогодні носії української літературної мови не мають жодних проблем із використанням фразеологізмів *зав'язав собі цвіт, судженої конем не об'їдеши, краще з моста в воду, про людське око та ін., або виразних діалектних "галицьких" мовних одиниць: опришки, хлополюб, робітня, негарний вигляд, завсіди та ін.*, що на них звернув увагу академік В.М. Русанівський. Літературна мова українців як відкрита інтелектуальна система природно об'єднує, опрацьовує все багатство мовних одиниць свого народу,

залишаючи з-поміж них найбільш точні, системно врівноважені та функціонально варіативні.

"А як з мовою І. Франка? З одного боку, це феномен високорозвиненої, філософськи виваженої мови українського інтелігента, з другого – зразок побутової мови освічених галичан" [2, с. 277].

Ця тенденція до гармонізації внутрішніх ресурсів літературної мови, оптимізації її функціональних властивостей є універсальною й позачасовою. Недаремно ще молодий Іван Франко спостеріг і з іншого погляду прозорливо зауважив: "Там, де вперед не видно було нічого, або добачувано було лише стару мертвечину, язиковий макаронізм та несмачні панегірики, тепер, при ближчим досліді, можна завважити певний розвій, боротьбу різних течій, різнорідні змагання, ступеневе вироблення мови й віршової форми, проби письменства, близького до життя й його інтересів" [6, с. 248].

У процитованих "Студіях над українськими піснями" йдеться про випростання зі староукраїнської літературної традиції живомовного слова, але відповідність і закономірність інтралінгвальних процесів, що зумовлюють регулятивні механізми мовного розвитку залишається і в новому часі.

Зрозуміло, виносити поза обговорення вплив на мову екстралінгвальних факторів є неможливим. Але й абсолютизувати їх теж не можна. Сьогодні швидше треба говорити про гуманітарні "підходи, що їх умовно можна окреслити як принципи "локального" й "абсолютного" функціоналізму. В обох випадках йдеться про розуміння національної мови як найвищого інтелектуального досягнення народу, обґрунтовується необхідність розширення її функціональних меж" [7, с. 157].

Слов'янський контекст ідеї Івана Франка про націотворчий вимір літературної мови й поціновувана В.М. Русанівським відданість цій ідеї українського Каменяря може аналізуватися передусім у площині універсальних викликів, що їх ставить перед народами динамічний,

глобалізований сучасний світ і водночас в аспекті індивідуальної історії слов'янських народів.

Незважаючи на власну культурну історію кожного зі слов'янських народів, існують певні паралелі, що зближують наші світи, наші націотворчі пошуки. Як, скажімо, з македонським народом, де протягом багатьох століть спостерігаємо "звичку до диглосії (престижна/непрестижна мова)" [5, с. 60], спричинену трагічними екстралінгвальними чинниками бездержавності, домінанти інших, чужих для македонців культурних світів та їхніх мов.

Проте соціолінгвісти, спостерігаючи на парадигматичному і синтагматичному рівнях за динамікою розвитку македонської літературної мови, аналізують позитивно її типологію й перспективу за критеріями, що є в лінгвістиці універсальними для розвинених мов сучасного світу, зокрема: 1) близькістю до єдиної діалектної основи при існуванні відносно сильного діалектного розмежування; 2) близькістю до мови фольклору; 3) відсутністю локальних варіантів літературної мови; 4) стабільністю норми; 5) присутністю "поміркованого" пуризму; 6) функціональною полівалентністю; 7) функціонуванням загальнонаціональної мови, яка включає розмовний стиль літературної мови, розмовну мову в цілому (наддіалектний субстрат) і просторіччя [5, с. 61].

А отже, висновкова теза спирається на думку про приналежність літературної македонської мови до слов'янських літературних мов "нового типу", оскільки вона виконує найважливішу культурну функцію й об'єднує македонський етнос у націю [5, с. 61].

Деталізувати й ілюструвати мовною фактологією названі вище категорії, коли йдеться про літературні мови, безумовно, потрібно. І факти щодо розвитку македонської літературної мови широко відомі серед філологів.

Але в нашому випадку йдеться про інше. Наскільки прозорливою, патріотичною та науково обґрунтованою була ідея великого українця Івана Франка про націотворчий статус

української літературної мови? Наскільки ця ідея знаходить розуміння в сучасній науці й суспільстві? Відповідь на наше переконання, є однозначною. Ця ідея корелюється з реаліями сучасного світу і культурною перспективою українського народу в ньому.

1. Панько Т.І. Мова і нація в естетичній концепції Івана Франка / Т.І. Панько. – Львів : Світ, 1992. – 190 с.

2. Русанівський В.М. Історія української літературної мови. Підручник / В.М. Русанівський. – К. : АртЕк, 2002. – 424 с.

3. Сербенська О.А. Основи мовотворчості журналіста в інтерпретації Івана Франка : текст лекцій / О.А. Сербенська. – Львів, 1992. – 112 с.

4. Стежками Франкового тексту (комунікативні, стилістичні та лексикографічні виміри роману "Перехресні стежки") / Ф.С. Бацевич (наук. ред.), С.Н. Бук, Л.М. Процак, А.А. Ровенчак, Л.Ю. Сваричевська, І.Л. Ціхоцький. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 376 с.

5. Усикова Р. Современный литературный македонский язык как предмет славяноведения и балканистики / Р.Усикова. – Скопје : Универзитет "Св.Кирил и Методиј", 2008. – 134 с.

6. Франко І.Я. Студії над українськими піснями // Зібрання творів : У 50 т. – К., 1986. – Т. 43. – С. 248.

7. Шевченко Л. Литературный язык как аргумент права на национальное самоопределение : украинско-македонские параллели / Шевченко Лариса / Македонско-украински културни врски (X – XX век), II // Македонска академија на науките и уметностите. – Скопје, 2004. – С. 151-159.

8. Чапленко В. Історія нової української літературної мови / В. Чапленко. – Нью-Йорк, 1970.